

Соколёнок

1/2021

ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

100
1921·2021
ДАССР

20-нчи
январда
ДАССР
къурулгъанлы
100 йыл
битди.

Къутлайбыз!

Янгы йыл

Атабаев Магъаммат,
Дагъыстанны халкъ шаири

Янгы йыл геле тура!
Геле тура Янгы йыл!
Янгы йылда йырлама
Уйренгенбиз янгы йыр.

Янгы йыл! Яп-янгы йыл!
Муна сагъа янгы йыр:
Дюнъядагъы гъар яшгъа
Болсун гъар гюнюнг хайыр.

Барыбыз да сюебиз
Янгы йылда яшама,
Эсги йылда къалмагъа
Сюеген ёкъ бир сама.

Обзюне кърдаш излей
Бу дюнъяны гъар яшы.
Дюнъяда бар чакъы яш
Янгы йылны кърдашы.

Янгы йылны яп-янгы
Он эки айы да бар.
Он эки де айындан
Гъар яшны пайы да бар.

Янгы йылда яп-янгы
Гюллер ва чечеклер бар.
Янгы сююнч гёзлейген
Дюнъяда нечелер бар.

Яман гюнлер дюнъяда
Кёп ёлугъа гъали де.
Янгы йылны гюнлери
Яхшы болсун бары да.

Арив гюнлер кёп болуп,
Яшнап къалсын якъ-якълар.
Арив гюнге кёп болсун
Кёп арив опуракълар.

Янгы йылда дюнъяда
Йыламасын бир яш да.
Сююнмеклигинден чыкъсын
Гёзден чыкъгъан гёзьяш да.

Эсги болуп къалсынлар
Эсги йылда экилер.
Янгы йылны хадири
Яхшы яшлар бек билер.

Акъ ТОНЛУ КЪЫШ ГЕЛДИ

Алимпаша
Салаватов

Емишли, йыбанчлы яй
Билинмей оьтюп гетди.
Кёп явунлу гюзден сонг,
Акъ тонлу къыш да етди.

Тав-гюзде бар авлакълар
Къар тубюнде яшынган.
Япыракъсыз тереклер,
Акъ гийген, алмашынган.

КЪЫШДА ЯШЛАР

Бар ерни уьстюн тегиш,
Мамукъдай акъ къар япгъан.
Огъ не къужурлу, огъ не кеп,
Аркъадан чана чапгъан.
Онда, мунда, ёл бойда
Яшлар ойнай болалар.
Бири-бирин къувалай,
Къолунда къар холалар.

Къартлар гъарангъа юрой,
Бу ерден таякъ булан.
Яшлар буса сыргъалай,
Токътавсуз аякъ булан.
Гюп-гюп болуп оюнда,
Татывлу улан, къыз да,
Ортакъ йыбана бары,
Чаналы, чанасыз да.

КЪАР ЯВГЪАН

Биз бу гече ятагъанда гъава бир аз сувукъ йимик эди. Бусадан биз хапар этмей оьз кююбюзде ятып къалгъан эдик. Мен бир юхлап уянгъан заман болгъан болур, абайым башлыгъымда: «Уллу болсун Агъматым, билимли болсун Агъматым!» – деп гюнгорей эди.

Языкъ абам юхлап болмай. Ол заман-заманда орунундан туруп геле. Бетимни, башымны ва аркъамны тегиш сыйпай. Уьстюмню яба, къабургъаларымны къысыдыра эди.

Бирден уянсам уьюбюзню ичи яп-ярыкъ, терезелени де тунукъсув бир зат къаплагъан... Туруп, терезени шишасын сыйпадым. Къарасам, бары ерни ап-акъ къар япгъан. Мамукъ йимик йымышакъ къар, гёбюк йимик: гёпюрюп орамны, къалкъылыны ва эшик, терезелени хырларын да къоймай тегиш къаплагъан.

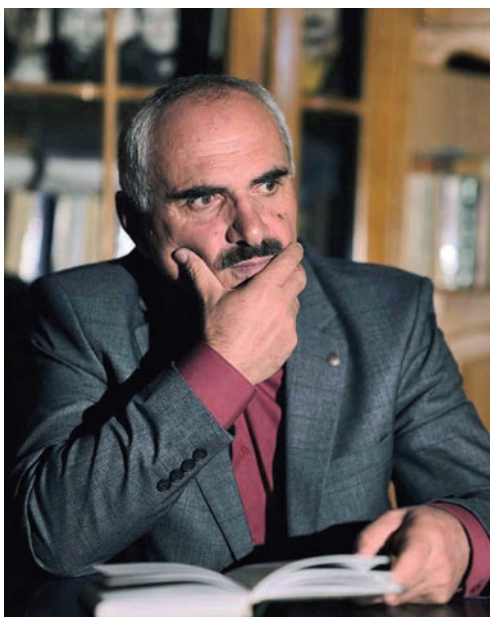
Анам туруп ашын гъазирлеп айлана. Абайым печни алдында олтуруп тура. Мен дарсгъа заман ювукълашгъангъа къарап турмагъа болмадым. Тез жувунмагъа, гийинмеге къарадым. Мен бир якъдан школа ёлдашларымны гёрмеге, олар булан бу ачыкъ, салкъын гъавада ойнамагъа да алгъасай эдим.

Къалам къылычдан итти!

**Казим Казимовичу
60 йыллыгына!**

Къаламы да, оъзю де...

Дюр! Казим генжелер учун да, уллулар учун да язагъан итти къаламлы, оътесиз пагъмулу шаир. Къумукъларда бырынгыдан айтыла гелген: «Гъейлер! Шу яшгъа ичинден сакъал битген!» – деп, ажайып гъакъыллы оъзтѳрече яшгъа. Казимни буса шолай шаирликни сыралы сырлары жанындан, къанындан тамур тартып, оъзекленип юрегинден чыгъа. Инсан битиминден гертилик, чомартлыкъ, гъайранлыкъ, гѳзеллик, гъасили калам, инсанда не арив инсанлыкъ хасиятлар болмалы буса, Казимни

яратывчулугъу исбатлай, чыкъгъан нечесе китаплары, язылгъан, язылып турагъан, Аллагъ буюрса, язылажакъ шиърулары. Казимни яратывчулугъу «Къарчыгъаны» охувчуларына да таныш, йылдан-йыл чарнала ва байыгъа гелеген шиъру тагъымлары сизин сююндюрегени билебиз, шо саялы шиъруларын охуп, дагъы да шаирни гъайран аламына гийиребиз!

Казим! Жагъил бусанг да адабиятыбызда оъз ерингни ессисисен ва йылдан-йыл о еринг узунуна да, генгини де узалсын! Оъмюрню орта батгъычыны уьстге оърлендиреген дагъы да батгъычлары бар, олар сени гѳтережек, оърлендирежек ва тюрлендирежек! Амин Я Аллагъ!

Шейит-Ханум.

КЪУТЛАЙБЫЗ!

Авузлугъу – акъ алтын,
Къышы – гюмюш, парча ер.
Алгъа гьитинсе атым,
Яшлар: – Муна пача! – дер.

Туягъы тавуш этип,
Учгъун чачып налындан.
Хабар берир халкълагъа
Дюнъялыкъны гъалындан.

Нюрлерин тутуп гюнню,
Зенги таза озенги.
Гёз юмуп – гёз ачгъынча
Айланып гелир Ерни.

Югени аз бошаса,
Еллени енгер атым.
Налы къазгъан чонкълардан
Охуй юрюрсюз хатым.

Бишев

Бишев-бишев, биш-бишев,
Терезебашдан тюш, бишев,
Вёре торгъа илинме,
Сют хумада киринме,
Сибирткини суйремей,
Янтайып тур, иннемей!

Билим алма бараман,
Узакъ къалмай гелермен.
Сагъа беш де аларман,
Шикалат да берермен!

Айбала

Англавлу къыз Айбала,
Тынглавлу къыз Айбала.
Ону гъар этген иши
Арив бола, «дай» бола.

Уйлени де сибире,
Полланы да жува ол.
Жижеклегем бере,
Гъакъыл тѣбе, алтын къол.

Яшдан сююнмей болмай
Ата булан анасы.
Яхшылыкъ эте талмай
Яхшыланы баласы.

Манакъ, манакъ, манналакъ,
Мангалайы акъ ёлакъ.
Мююзлери биз йимик,
Сагъыз чайнай къыз йимик.
Долма гѣзлю доммайым,
Гел, аркъанга къонайым.
Чаба-чаба, чаналап
Лайгъа салып къойдунг, лап!

Огъ, хамырай гѣдегим,
Хавгъа батды гѣлегим!
Эшитгенге эрши иш,
Энни не айтар Бибиш?!

Бир яз гюню

Кюлтюс булут аста-аста
Къоллагъа лабарын сала.
Гюн шавлалар гъайран уста
Юртумну къучакъгъа ала.

Булутдан бийик аркъалар,
Туварчы туварын яйгъан.
Талгъыр тюсю кюр таналар
Гёк талада уюп къалгъан.

Бузавлар отлай онгача,
Гёк гюлюк ойнакълап къача,
Башы базыкъ, бели инче
Акъ къодукъ анасын иче

Гамишлер гюнбетде ята,
Гюнге аркъасын сыйпата.
Талада къарт гамиш къалгъый,
Гъавада гъав излей къыргъый.

Таягъына да таянып,
Туварчы юлле толтура,
Тойгъан тувардан къуванып,
Озью де аш хапма тура.

САВЛУКЪНУ ЖЪАЙДАЛАРЫ

Кхудан тургъандокъ терезени форточкасын (гъава тийдиреген гиччи гезюн) ач. Уйге таза гъава гийир. Гъар заман таза ва янгы гъава булан тыныш алагъан кюй этме герек.

Тазалыкъ савлукъ учун тарыкъ. Тез-тез гъамамгъа бар. Тез-тез ич опуракъларынгни алышдыр. Эртен жувунагъанда сапун булан къолларынгни, бетингни, щетка булан тишлерингни жув ва сув алып авзунгну чай. Гъар заман зшны алдында къолларынгни, ятгъынча алдын аякъларынгни жув.

Гъар гюн эртен жувунагъанда къаркъарангни гъар санын сувукъ сув булан сыйпап, жувмагъа уйрен, сонг къуру явлукъ булан сибир.

Къаркъарангни жувгъунча алдын бир нече гимнастика гъаракатлар эт: олтурув, къаркъараны бюгюв ва олай озгелери.

Ашайгъанда аста аша. Этли ашны кеп ашама. Яшылчаланы кеп аша.

Экмек, май аша, сют ич.

Бу ашларда къаркъараны савлугъуна инг герекли витамин деген зат бола.

Ашны бир вакътиде, бир сагъатларда ашавгъа уйрен. Булай этсе, санлар белгили бир низамгъа, ашны яхшы ишлетивге уйрене. Ашны яхшы чайнап аша.

Бу яшгъя

*Магъаммат Атабаев,
Дагъыстанны халкъ шаири*

Тамаша боламысанг,
Хыйлы бар тамашалар.
Зайналдан тамаша яш
Бар буса, тамаша бар.

Оъзюне сорасагъыз,
Бир зат да этмей оъзю,
Бары затны этеген
Къоллары, авзу, гёзю.

Къоллары авзу, гёзю,
Башы бурну, бутлары,
Муна шолар этелер
Яман затланы бары.

Балчыкъгъа батып къайтса:
«Эки гёзюм гёрдю, – дей. –
Мен чи гирмежек эдим,
Аякъларым гирди, – дей.

Бир къуллукъгъа бар десе,
Не тамаша яшдыр, гъей!
«Мен чи баражакъ эдим,
Аякъларым бармай, – дей.

Учитель эки салса,
«Нече де тюз салды», – дей. –
Дарсланы билмейгенге,
Башым эки алды», – дей.

«Бурнунгну сибир», – десе,
– Къой, оъзю сибирсин, – дей.
– Батма ярамайгъанны
Бурнум оъзю билсин, – дей.

«Яман сёз
Айтма», – десе,

– Ма, авзума уруш, – дей, –
Яман сёзлер айтмаса,
Ёкъ авзума туруш, – дей.

Тамаша болма суйсенг,
Хыйлы бар тамашалар.
Зайналдан тамаша яш
Бар буса, тамаша бар.

ЖАН СЫЙДАН ТОЙМАС!

**Яраш Бийдуллаевны
70 йыллыгына!
Оьз-оьзю булан ярашып яшамакъ...**

Озокда дагъы, Яраш янгыз оьз-оьзю булан тюгюл, оьзгелер булан да ярашып яшай! Мен англайгъан кюйде адамдагъы инг де асил хасият! Айрокъда язывчугъа хас болмалы. Яраш – язывчу! Ону яратывчулугъу шо асил хасиятланы бизин замандашларыбыздан таба ва аянлай. Гъар кесни ону барлыгъы, битими, оьзтөречелиги булан къабул эте туруп яраша яшай. Къайсы масъаланы гётерсе де, Яраш инсан аралыкъны гъар-бир ягъындан усталыкъ булан сурат-

лама да, ич дюньясындан башлап тыш къатнашывланы да гёрсетме де бажара. Дос-къардашлыкъ, ювукълар, агълю, ожакъ, авлетлер, сююв... Бу барлыкъ Ярашгъа таныш экенге язылгъан биринден бири маъналы да, пагъмулу да юрекден чыкъгъан оьз къысматы халкъ къысматын баянлайгъан хабарлар болсун, эсделиклер болсун гертилей ва инандыра. Озокда сиз, яшлар, уллу бола туруп Ярашны яратывчулугъу ва ону асарлары булан таныш болажакъсыз ва не саялы оьзюнг ва оьзгелер булан ярашып яшама гереки англажакъсыз. Яраш оьтесиз сабур, саламат ва илиякълы адам. Ярашып яшамакъ учун ягъ да, намус да, адамлыкъ да къанында, жанында бола!

Яраш! Биз сени шу къуванчлы агъвалатынг булан къувана къутлайбиз! Озюнгю оьзден кюйде сакълама йыллар пуршав этмеген, энниден сонг да къартайма ва къажыма! САВЛУКЪ!

Шейит-Ханум.

Иржасойыбыз

Араш Бийдуллаев

Уъчев лакъыр эте. Кёп сёйлейгенлер экев. Бириси тынглай. Экевню тавушу, кюлкюсю кычырыкълы чыгъа. Бириси иржая...

– Атам, – дей экевню бири, – уйге не ашамлыкъны да гелтире. Яшланы уъстю-боюну гъайында, оъзю де янгы чыкыгъан модный гийимлени ала, гъайыбызда тура.

– Дюр, дюр, – деп къоша экинчиси де, – бизин пахан да шолай. Холодильникни ачып, ичин бош гёрсе уруша. Этден, оъзге къатыкълардан толтуруп, дагъы да акъча ташлап да гете.

Уъчюнчюсю сёйлемей, тынглай, иннемей къала. Огъар гелтиреген, толтурагъан ёкъ. Ол буланы гюллемей, давда сакъат болуп къайтгъан атасын гёрме барагъангъа янгы аякъ гийимлер онгаргъан. Атасы сюüneжеги эсине гелип иржая...

Олар гелеген малгъа сюüne, бу алып барагъанына сюüne. Гъар кимге бир сюüneк, гъар кимге бир иржайыбыз... Уъчев лакъыр эте.

Сукъланыы

Уллу Ватан дав юрюлеген заман. Юртдан чыгып барагъан ат арбада экев олтургъан. Оланы давгъа алып бара. Дос-къардаш булан савболлашгъан сонг оланы бетлери пашман. Бириси юртгъа къайтып гелеген юртну туварына тигилген.

– Мунча негер тигилгенсен? – дей ёлдашы.

– Шу Саливден (туварчы) насипли адам ёкъдур. Эртен авлакыгъа гъайдай, ахшам къайтара гъайдай, гече ятып пап-парахат юхлай. Шогъар сукъланып къарайман хари, – деп, бетин бура юртлусу.

ЯЛГЪАН ШАГЪАТЛЫКЪ

ЭТГЕН БАЙ

Эммакъ

Бастунчу деген бир авулда бир бай гиши яшай болгъан. Ол гъеч гишиге яхшылыкъ этмеге рази болмагъан, амма озюне буса кеп абур, сый сюеген адам болгъан. Не заман къараса озю къуру къонакъчылыгъы булан макътанып турагъан зат болгъан.

Бу гиши бир керен, боза ичип, бек кеп болгъан, сонг къонакъгъа бармагъа деп озю янгыз чыкыгъан. Ону ёлу агъачлыкъдан таба бара болгъан экен.

Ол юрюй-юрюй тургъан сонг, ахырда огъар баягъы боза озюню гючюн билдире башлагъан. Лавлай-лавлай туруп, минген атыны устюнде токътап болмайгъан даражагъа чыкыгъан. Арадан кеп де гетмей бирден-эки уллу ва терен чунгургъа тюшюп гетген. Бу чунгур къыр гъайванланы тутмакъ учун гъавчулар къазгъан къую болгъан экен.

Ол, къуюну къарангы бир еринде олтуруп, пысгъан. Бираздан бугъар къуюну ичинден таба тюрлю къыр гъайванланы яман къоркъунчлу тербенишлери, оланы пышыллайгъан тавушлары чалына башлагъан. Уъстевюне къуюну ичи гёзге тюртсенг, гёз гёрмейген кюйде къарангы. Гъали байым къоркъгъанлыгъындан айыгып къычыра башлагъан. Бу заман ол къуюну къырыындан озюню ишине гетип барагъан сабанчы, байны бу гъуя тавушун эшитген.

Сабанчы шоссагъат агъачлыкъдан гесип бир узун чубукъ алгъан ва ону къуюгъа йиберип къарагъан. Энни ким чыгъар экен деп къарап турагъанда, бирден бугъар бир тюлкю илинип чыкыгъан ва агъачлыкъгъа къачып гетген. Сабанчы бу ишге тамаша болгъан. Не тамаша, гъали тюлкю де адам йимик

сёйлейген болгъан экен деп ойлашгъан. Мундан сонг ол ари багъып гетип къалмагъа да суйген, тек къуюдан баягъы тавуш дагъы да эшитиле башлагъан: «Мен Бастунчу деген тухумдан Исмайыл деген гишимен. Мени чыгъаргъангъа мен нечакъы суйсе алтын ва акъча бережекге сёз беремен».

Сабанчы мундан бек сююнген. Къызыма гъали яхшы той да этермен деп ойлашгъан. Тез барып, дагъы да узун ва базыкъ къурухну гесип гелтирип баягъылай дагъы да йиберген. Бу гезик де бугъар аюв чыгъып гелген. Сабанчы адап къалгъан. Гетмеге суйген. Къуюдан баягъы тавуш дагъы да эшитилген:

– Къутгъарыгъыз мени. Мен не булан суйсегиз де савгъатларман сизин!

Сабанчы дагъы да къайтып къурухну къуюгъа бирдагъы да йиберген. Бу гезик буса уллу бир аждагъа йимик йылан илинип чыгъып гелген. Йылан тюшюв-тюшювю булан отланы ичине сингип гетген. Сабанчы бек тамаша болгъан. Гетмеге суйген. Баягъы тавуш дагъы да эшитиле башлагъан:

– Къутгъарыгъыз мени! Мен бастунчуавуллу Исмайыл Кечагъовман! Сабанчы тамаша болуп, къой бу гезик де къарайым деп баягъы къурухну йиберип къарагъан. Къараса, Исмайыл чыгъып гелген ва биревге де къарамай, сёйлемей гетип къалгъан. Сабанчы гъайран болгъан, сююнгенлигинден, амалсыз уьуне нечик етишгенлигин де билмеген.

Къараса, абзары тавукъ, къаз ва гюр-гюрлерден толгъан. Ягъасында тюлкю олтургъан. Сабанчыгъа багъып: «Мени къутгъаргъанынг учун гелтирдим къурдаш», – дей. Сабанчыны абзарыны бириси ягъына тавдай ташылып толгъан агъач. Муну да къырыйында аюв олтургъан:

– Сагъа, сабанчы къурдаш, мени къутгъаргъанынг учун гелтирдим, – дей. Сабанчы оьрге багъып къарап йиберсе, къалкъысыны башында чырмалып ятып турагъан йылан. Ол бойнун гетерип сабанчыгъа къойнундан чыгъарып бир уллу гесек багъалы къашны

узатыпг: «Сагъа къурдаш, мени къутгъаргъанынг учун гелтирдим», – дей. Сабанчы бу ишге сююнгенлигинден оьзюню гиши зат сама да гёрмегенми экен деп дёрт де ягъын тергеген. Къараса чабып гелеген къызын гёрюп айтгъан:

– Къызым, гъали бизге къышлыкъ гъазир. Мен бу къашны да сатып сени тоюнгну этермен.

Сабанчы сююнюп, усталагъа багъып чапгъан. Бу уллу багъалы къашны гёргенде олар: «Муну къайдан урлагъансан, кимни оьлтюргенсен?» – деп, айландырып къоркъутмагъа къарагъанлар. Сабанчы нечакъы айтмагъа къараса да, инанмай къадиге судгъа алып баргъанлар. Къади де муну шоллай тарыкъсыз осал сёзлер булан хыйлы инжитген сонг, шагъатлар тилеген. Сабанчы: «Исмайылн гелтирип сорагъыз. Ол сизге мен айтагъан кюйде, мен оьзю булан бирге шол къуюдан тюлкюню, аювну ва йыланны къутгъарып чыгъаргъанымны гертилер» – деген. Къади Исмайылны чакъыртгъан. Къади толгъан халкъны алдында:

– Исмайыл, сен не дейсен?

– Къади, бу гишини мен тезде гөрме де гөрмегенмен. Билемен, бу уллу уручу, ичкичи ва адам оьлтюрювчю, – деген. Сабанчы нечакъы ант этсе де, ялбарса да, тынглавчу болмагъан. Айлангъан сайын къади: «Шагъатларынгны гелтир!» – деп къыстай болгъан. Шо арада жыйылгъан халкъ эки ярылып къакълыкъгъанлар. Къараса, алдына йыланни да салып тюлкую булан аюв гелелер. Халкъ узакъдан къарап тамаша болгъанлар. Булар къадиге гелип: «Бу сабанчыгъа шагъатлыкъгъа гелгенбиз. Бу айтагъанлар бары да герти. Биз уьчюбуз ва шо Исмайыл да бир къуюда эдик. Бу Исмайыл ол заман оьзюн чыгъаргъан гишиге бермежек заты ёкъ эди. Къойнун алтынлардан толтура эди. Гертиси, биз чи зат бережекге де сёз бермеген эдик. Шолай буса да гъарибиз оьзюбуз бажаргъаныбызны этдик. Шу къашны мен гелтирип бергенмен. Исмайыл оьзюне этген къуллукъну чу нечик де къайтармады, оьзюн къутгъарып этген къуллукъгъа уьстевюне

сабанчыны ялгъанчы, ичкичи ва адам оьлтюрювчю этип айыплап чыкъды. Исмайыл – ялгъанчы, ол тюз айтмай. Биз сабанчыны шагъатларыбыз», – дейлер. Бу заман Исмайыл къоркъуп сыпаты къачгъан эди. Олар, халкъгъа багъып савбол этип, бурулуп, къайтып агъачлыкъгъа гирип ёкъ болуп гетдилер.

Сонг Исмайыл сыпатын къайда яшыражакъны билмей пысып токътады. Ахыры къади де халкъны алдында айтма сёз де тапмай къоркъуп къашны сабанчыгъа берди. Ол да сююне туруп ёлгъа тюшдю.

Халкъны ичиндеги ярлы сабанчылар айрылып, ону тап уьюне ерли: «Сен герти чыгъып, уьстюн чыгъып не яхшы болду», – деп сёйлене, къутлай туруп алгъышлай-алгъышлай узатдылар.

Атасыны гелегенин эшитип, алдына чыкъгъан къызына багъып ол: «Байларда намус болмас. Ярлылар чы нечикде, гъатта йырткъыч къыр гъайванлар да бай адамлардан намуслу болгъан экен», – деди.

Аха Заурова

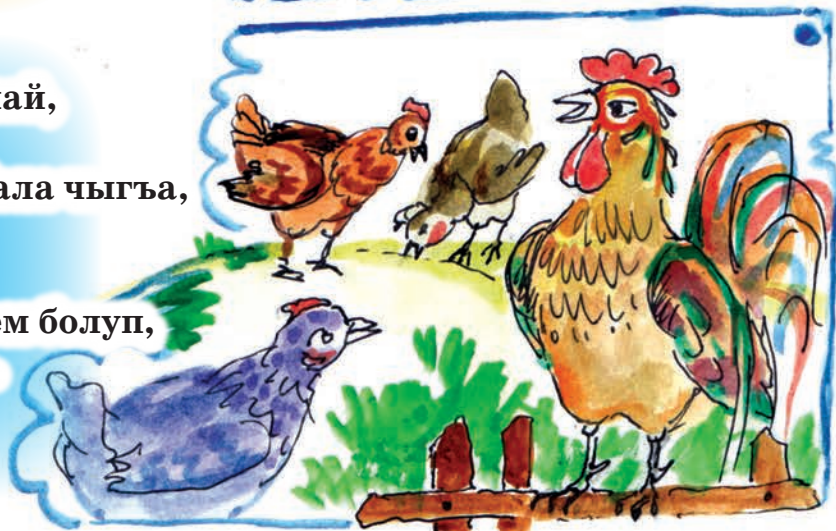
Беш мишиги бар Анавну,
Бешиси де сют суюп, бек мавуллай.
Бешинчи бала бек тири,
Беш керен гъавгъа барып,
Бары чычкъанланы къувалай.

Алты атъялман терек башда,
Бириси санай, экинчиси къоша,
Уъчюнчюсю артдыра,
Дертюнчюсю пайлай,
Бешинчиси йырлай.
Алтынчысы алты керен артдыра,
Шоллукъда алты арбаны къоз булан толтура.

Тогъуз тавукъ къакъыллай,
Тогъузаву да отлай.
Тогъуз йымырткъадан бала чыгъа,
Тогъузунчу бала –
Хораз бала тува,
Тогъуз керен хораз оъктем болуп,
Къора башдан къычыра.

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

Айнудин Бамматов Бабаюрт районну Герменчик юртунда яшай. Огъар беш йыл бола. Айнудин сониклени мультфильмлерин кѣп суюе.

Оъзю де сониклени опуракъларын гийип юрюй. Ол дагъы да сурат этип де базара, айрокъда, оъзю кѣп суюеген мультфильмни игитлерини суратларын этме кѣп суюе. Пластилинден де сониклени келпетлерин ярата. Гиччи художник Айнудинге чеберлик ишинде гележекде уллу уьстюнлюклер ёрайбыз.

ЁЛНИ САЛАРЫ

Насрулла
Байболатов

(Яшлар учун ёммакъ)

Адамланы гёзюне
Бир керен де гёрюнмей,
Шагъарлардан, юртлардан
Ёл алагъан эринмей;
Къангалы къапуланы
Къыйын гёрмей ачагъан;
Къанаты болмаса да,
Къушну йимик учагъан;
Энишден чабып чыгъып
Минеген гъатта яргъа,
Тюшеген сан да гёрмей
Атылып чалдан бавгъа;
Сыртындан йыгъылса да,
Къолу-буту сынмайгъан.
Къырланы гезей туруп,
Гече-гюн гъеч тынмайгъан;
Орманлардан къыдырса,
Тереклер баш иеген;
Тюрлю чечек энкейип,
Бели ерге тиеген;
Гёз юмуп, гёз ачгъынча
Къайда суйсе етеген,
Къавгъасы гъаман чакъны
Салкъын-сувукъ этеген,
Бир болгъан, бир болмагъан,
Яшайгъан бизин якъда,
Ёммагъымны айтагъан
Мен гъали озю гъакъда;
Къаст этмейген гюч сынап,
Оьзгелерден озмагъа;
Алдындагъын авдарып,
Ойлашмайгъан бузмагъа;
Ошамайгъан бек гъалек

Алатолпан Елlege;
Юлкъмакъ учун къонмайгъан
Къалкъылагъа, телlege;
Оъзюнден зарал болса,
Талчыгъагъан, гюеген,
Яхшылагъа гъар заман
Къуллукъ этме сюеген;
Тувгъандан берли гёнгу
Яхшы амалдан толгъан,
Тынч турмайгъан, чарчымлы,
Рагъмулу бир Ел болгъан.

«Шавденек» кёл ягъада
Гюнжувакъда ял алып,
Ятгъан бир гюн о гелип,
Кёп айлангъан сонг талып.

Къолундан башлыкъ этип,
Ялкып хырындан ятып,
Билмейген кюйде бирден
Къалгъан юхугъа батып.

Къулакъасмай къавгъагъа
Айлананы толтургъан.
Къушланы эс этмеген,
Башлыгъында олтургъан.

Тюшонде де гезеген
Кёп де йыракъ эллени.
Ярыш алып да утгъан
Къурдашларын Еллени.

Къушлар буса талчыгъып,
Елге ялбарып бакъгъан.
Къанат булан сибирип,
Гёзьяшын йылап акъгъан:

– Языкъ болмагъа къоймай
Кёмек эт, – деп тилеген, –
Бизге дагъни тарыгъын
Бирев де ёкъ билеген.

Нечакъы заман бола
Юртда янгур явмагъан.
Яшмын от къолу булан
Булутланы савмагъан.

Гюн гъаваны къыздырып,
Башны мийиси къайнай.
Сувсатып от-орманны
Бу нече гюндюр къыйнай.

Юртдан айланып яшлар
Юрюй «Земире» айтып.
Беженлер толармы экен
Гюзде ашлыкълар къайтып?!

«Бекенезден» сув ташый
Оърдеги «Ёгъаравул».
Шулай гетсе, къуружакъ
Юртадагы «Баштатавул» –

Деп, Ажайны къазлары
Къувун салып йиберген.
Оъзге къушлар да гелип,
Уллу къавгъа гётерген.

Къушланы тавушуна
Ел шо мюгълет уянган.
Оъзю айыплы йимик
Олардан бек уялган.

Заманын йибермеге
Сюймеген о бошуна.
Оюнлагъа къарышып,
Айланып оъз хошуна.

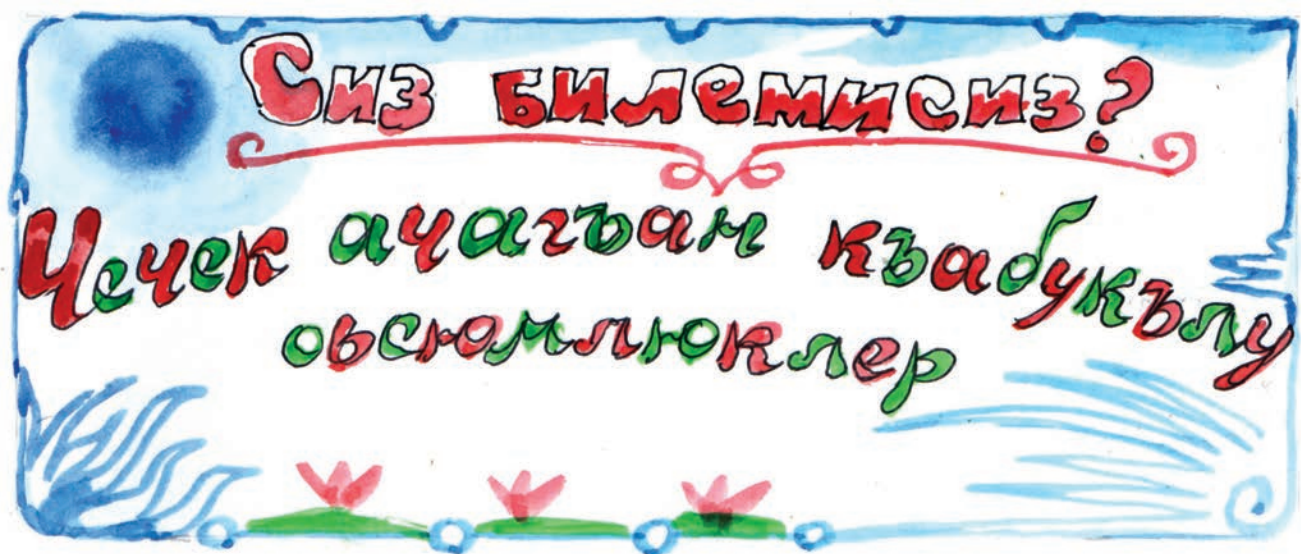
Жанлагъа, адамлагъа
Чыгъгъан ону языгъы,
Билген янгур экенни
Табиатны азыгъы:

– Шу кюйде бир де къойман,
Табарман сизге бир эп.
Иссиге дагъы бишип,
Тюшмежек чыдама, – деп,

Чалт айланып алгъасап,
Кёкге чыкыгъан о чабып.
Янгурлу булутланы
Сююнген оъзю табып.

(Арты гелеген номерде)

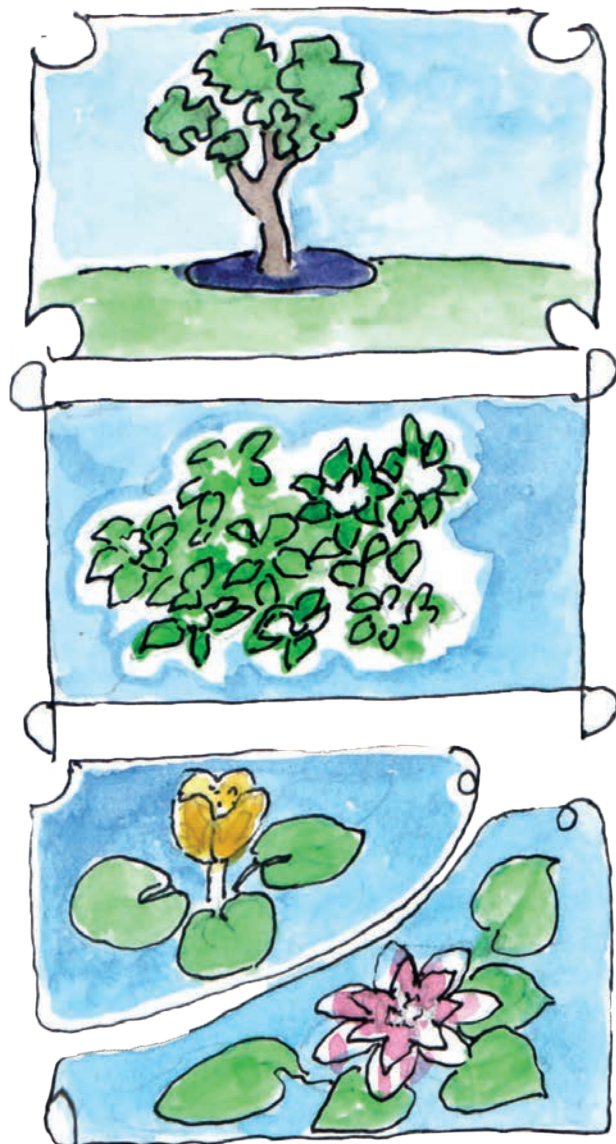
Чечек ачагъан обсюмлюклер башгъа тюрлю обсюмлюклени арасында кеп ёлугъагъанлары ва бу обсюмлюклени 350 тюрлюсю бар.

ЧЕЧЕК АЧАГЪАН ОБСЮМЛЮКЛЕНИ ТЮРЛЮЛЕРИ ВА ОЛАНЫ МАЪНАСЫ

Къабукълу обсюмлюклер – тереклер, уьлкюлер ва отлар. Олар Арктиканы бузлавларына да къайпанмай обсегенден къайры исси тропик агъачлыкъларда да оьсе. Шо обсюмлюклер сувну ичинде (кувшинка, лотос), ялавлу дангылларда оьсе (тюре тегенек, саксаул ва ш. б.). Оланы бирлери бир-нече ай оьсе (мокрица), башгъалары (дуб) минг йылдан да кеп яшай.

Къабукълу обсюмлюклени бир-биринден гёрюнюшюне ва къаркъарасына гёре айрыла. Сувда обсеген лап гиччилеринден башлап 100 метр бийиклиги булангъы эвкалиптлеге ерли.

Чечек ачагъан обсюмлюклер адамланы яшавунда кеп уллу роль ойнай. Олар: тюрлю емишлер, яшылчалар бере. Сонг да: тюрлю дарманлар, агъач, мамукъ, кислород ондан къайры да адамны яшавун бавларда, паркларда безей.

Чечекли Оьсюмлюклени Тюрлюлери

Лап уллу чечекли оьсюмлюклер – Раффлезия Арнольда тропиклерде оьсеген оьсюмлюклени тамурларында, саптагъында бола. Тамурсуз, япыракъсыз тропик оьсюмлюклерден азыкъ ала. Оьсюмлюклени бузулгъан ерлеринде уллу чачалангъан 1 метр чакъы, гёндеден оьсюп авурлугъу 7 кг гелеген 5 къалын япыракълы чечеклер бола. Шо чечеклерден бузулгъан этни ийиси геле. Агъачлыкъда болагъан жибинлер де ябурула шо чечеклеге.

Лап уллу крона бенгальский фикусниклер. Белгили бенгальский фикус – Великий баньян. Индиядагъы Калькуттаны ботанический бавунда оьсе. Крона 12000 кв. метр геле. Кронаны 3000 гвавадагъы, 230 ердеги тамурлары сакълай.

Гъар оьсюмлюкню яшаву урлугъуну оьсювюнден амалгъа геле. Бири биринден гёрюнюшю, узунлугъу, авурлугъу башгъа буса да, оланы бары да бир-бирине ошайгъан ерлери бар.

Урлугъу къабукъну ичинде. Пайдалы маъданлары да урлукъда. Къабукъну ичинде гележекде оьсежек оьсюмлюкню оьзеги. Къабукъ ярылып, оьзеге оьсме башлай о – бюр, бюрден гиччи япыракълар чыгъа. Бир-бир оьсюмлюклени урлукълары эки бёлмели, башгъалары бир бёлмели бола. Бир бёлмелилери – ашлыкъ, согъан ва башгъалары. Эки бёлмелилери – алма, бурчакъ ва башгъалары.

Бир бёлмелилерини оьзеги гиччи бола. Эки бёлмелилерини оьзеги чалт оьсюп, къабукъдан чыгъа.

Урлукъ – кёп клеткалы къурулуш. Урлукъ оьсюмлюкню яшав башы. Урлукъдан чыгъып оьсюмлюклюк оьсме, яйылма башлай. Урлукъну ичиндеги химия маъданланы эки бёлме ярай: органический ва неорганический. Неорганическийлери – сув ва минераллар. Лап къуругъан урлукъларыны ичинде 72 % сув бола. Пробиркагъа салып урлукъну иситсенг, шо суву чыгъа. Пробирканы тамларында тамчылар болуп гёрюне.

Гёчюрген П. Абдуллаева

Гелигиз, ойнайыкъ!

Бош заманларыбызда биз бир нече ёлдаш жыйылып ойнамагъа чыгъабыз. Бизин бирге ойнайгъан тюрлю-тюрлю оюнларыбыз бола. Булардан бирлери: «Ярыш», «Этек-топ», «Къачар-топ», «Чонкъ-топ», «Жымчыкъ» ва гъали артадагъы «Къынкъылыч» деген оюнлардыр. Шо оюнланы арасындан «Къынкъылыч» деген оюнну учителябиз де ушата. О оюн шулай ойнала:

Ойнамакъ учун ёлдашлар бир хыйлы болмагъа тарыкъ. Бу заманда оюн бираз багъыйлы чыгъа. Ойнайгъанлар экиге бёлунелер де, эки якъ болалар.

Бири-бирини къолларын тутуп, он – он беш абат узакълыкъда гъар эки де якъ къаршы-къаршыгъа тизилелер.

Бир якъдагъылар оюнну алда баш-

лай ва арасындан бириси шулай къычыра:

— Къынкъылыч!

Къаршы якъдагъылардан бириси жавап бере:

— Къурудан, сувдан абатланып чыкъ!

— Бизден сизге ким герек?

— ... герек!

Аты айтылгъан ёлдашны къаршы йиберелер.

Ол бары гючю булан чабып геле. Къол-къолгъа тутушуп турагъанлардан бирисини къолун бир ургъанда, ол бириси ёлдашындан айырмагъа къаст эте.

Бажарса, ону оъзюню ягъына алып къайта. Бажармаса, къачан да оъзю де ол якъда къала.

ДЕДАЛ ВА ИКАР

(Грек миф)

Дедал Афинаны инг уллу художник-леринден ва скульпторларындан бири гысапланагъан болгъан. Ону гъакъында халкъ, ол къардай акъ мрамордан ажайып арив статуялар эте (ярта) болгъан деп сёйлегенлер. О статуялар жанлы бир зат къарайгъан ва тербене-генде йимик болгъан. Дедал оъзюню шоллай ишлери учун тюрлю инструментлер де чыгъара, эте болгъан. Ол балта булан буравну да шоллай чыгъаргъан болгъан. Дедалны гъакъындагъы хабарлар кёп узакълагъа ерли яйылгъан болгъан.

Ол Крит шагъарындагъы гючлю пача Миносну ягъында да яшагъан. Минос да Грецияны бу аявлу художнигин бек аявлап сакълай болгъан. Дедал Критни бу пачасына ажайып чебер произведе-ниялар ишлеп бере болгъан. Ол огъар, ичине гирген сонг къайдан чыгъагъан-ны билмей адашып къалагъан эшикле-ри булангъы дюньягъа айтылгъан Лабиринт деген дворецни де ишлеген. Минос къаркъарасы адамгъа, башы оьгюзге ошайгъан ажайып къоркъунчлу Мино-таврны шо дворецге салып бегетген.

Дедал Миносну ягъында хыйлы яшагъан. Критни пачасы да ону йибере-меге суймей болгъан. Ол булай айтыл-гъан художникни янгыз оъзю пайда-ламагъа сие болгъан. Минос Дедалны Критде есирни гысабында сакълагъан. Дедал ондан къачып къутулмагъа бир ёл излеп кёп ойлашгъан ва ахырда ол Критни туснагъындан къутулмагъа бир ёл тапгъан. «Эгер мен къурудан ва сув-дан таба къачып Миносну къолундан къутулмагъа болмасам, магъа кёкню ёлу ачыкъ чы», – деп сёйленген Дедал. – Миносну бар затгъа да гючю етише, тек бир гъавагъа гючю етишмей!

Дедал ишге гиришген. Ол къушла-ны къанатларын жыйгъан, сонг оланы кендир йип ва балавуз булан тигип он-гаргъан, шолайлыкъ булан 4 къанат гъазирлеме башлагъан. Шо заман ону уланы Икар атасыны кырыйында ой-

най болгъан, бир-бирде ол ел уьфюрюп учурагъан тюклени тута, бир-бирде кьолу булан балавузну ийлеп ойната болгъан. Яш, бек сукълана ва атасыны иши булан йыбана болгъан. Ахырда Дедал иши битдирген, къанатлар гъазир болгъан. Дедал къанатланы аркъасына байлагъан, кьоллары да къанатлагъа бегетилген петледен таба чыгъаргъан, сонг оланы силлеген де гъавагъа гетерилген. Икар гъавагъа гетерилген атасына тамаша болуп къарай болгъан. Атасы гъавадагъы бир уллу кьушдан бир де башгъа болмагъан. Дедал ерге тюшген де уланына шулай айтгъан:

– Тынгла чы Икар, гъали биз Критден учажакъбыз. Биз денгизни уьстюнден учагъан заманда, сен бек сакъ бол, денгизни толкъунларыны тузлу чачыравлары къанатларынгны йибитмесин, бек оьрге де гетерилме, гюн къанатларынгны балавузун иритип, къанатлар айрылмасын. Мени артымдан къалышмай учуп юрю.

Ата ва улан кьолларына къанатлары да байлап, бек енгил кюйде оьрге гетерилгенлер. Оланы учуп барагъанын йыракъдан гьргенлени эсине кькню уьстюнден эки Аллагъ учуп бара деп геле болгъан. Чакъда бир Дедал уланы нечик геле деп артына бурлугъуп къарай болгъан. Олар, Делос, Парос деген атавлардан да оьтюп узакъгъа чыгып бара болгъанлар.

Оланы чалт учува Икарны йыбата ва ол баргъан сайын къанатлары гючлю къагъа болгъан. Икар атасыны васиятлары унутуп кьалгъан. Гъали ол атасыны арты булан учмай, бирден-эки къанатлары гючлю кюйде къагъып, гюнню шавлаларына ювукъ гетерилип гетген. Гюнню шавлалары Икарны къанатларындагъы балавузну иритген ва ону къанатлары чечиле, аста-аста тьгюле башлагъан. Тьгюлген къанатлар гъавада ойнай-ойнай юрюй болгъанлар.

Икар кьоллары къакъгъан, амма къанатлар екъ. Бирден-эки ол кьеп бийикден къатты кюйде денгизге тюшген ва ону толкъунларыны кьучагъында оьлген.

Дедал айланасына къарагъан, амма Икар екъ. Уланына ол бек кьычыргъан:

– Икар, Икар! Сен къайдасан? Жавап бер!

Дедал денгизни уьстюнде ойнайгъан Икарны къанатлары гьрген ва ишни англагъан. Икарны къаркъарасы буса сонг заманлагъа ерли денгизни толкъунларыны кьучагъында юзе юрюген. Ахырда ону толкъунлар атавну ягъаларына етдирген ва ону Геракл табып алгъан ва гьмген.

Дедал оьзюню сонгъу оьмюрюн ватаны болгъан Афинада оьтгерген. Ол онда Афина художниклерини макъталгъан Дедаллар деп айтылагъан табунуну башы болгъан.

ГЕРАКЛНЫ ИГИТЛИГИ НЕМЕЙДЕГИ АРСЛАНКЪАПЛАН

(Грек миф)

Микенский пача Гераклге немей арсланкъапланны оьлтюрмеге тапшургъан. Ол арсланкъаплан ажайып уллу зат болгъан. Ол Немей шагъарны кьырийында яшай ва айланасындагъы бар затны пуч эте болгъан. Геракл бу кьоркъунчлу сапаргъа ба-

тыр кюйде юрюген. Ол, Немейге етишгендокъ, арсланкъапланны излемеге тавлагъа багъып чыкъгъан. Бу батыр, тавланы бетлерине етишгенде гюн орталап тура болгъан. Бу заманларда бу араларда не туварчы, не сабанчы гьеч бир жанлы зат гьрюнмей болгъан.

Арсланкѡапландан кѡоркѡуп бу ерлерден бары жанлы зат тайышгѡан болгѡан. Геракл арсланкѡапланны уясын тав бетлериндеги агѡачлыкѡлардан ва кѡакѡалардан кѡп излеген, артда дагѡнбатмагѡаювукѡлашгѡанда Геракл муну уясын бир яман кѡакѡаланы ичинден тапгѡан. О уя да эки де якѡдан авузу булангѡы уллу анакѡны ичинде болгѡан экен. Геракл анакѡны бир авузун уллу ташлар буланбек этип, обириси авузунда ташланы артына яшынып кѡаравуллай болгѡан.

Кѡашкѡаралгѡан сонг уллу ялы да булан залим арсланкѡаплан чыгѡып геле болгѡан. Геракл муну гѡргендокѡ окѡ-жаясын кѡатты тартып, уѡч керен атгѡан, тек уѡчевю де тийип муну болат йимик кѡатты терисине батмай кѡакѡлыкѡгѡан. Арсланкѡаплан бар гѡчю булан акѡыргѡан ва тав-ташланы кѡк кѡкѡурейгенде йимик оѡкюртген. Магѡа окѡ атмагѡа батырлыкѡ этеген ол ким экен деп дѡрт де якѡгѡа кѡарап излеген. Ол энни Гераклни гѡрген ва, уѡстюне багѡып бирден-эки атылгѡан. Гераклни

чокѡмары яшмын яшнагѡанда йимик йыртыллагѡан ва кѡк ургѡандай болуп арсланкѡапланны башына урулгѡан. Арсланкѡаплан бу гѡчлю урувдан темтиреген. Арсланкѡаплан дѡгереп ерге тѡшген. Геракл муну уѡстюне барып, оѡзюню кѡатты ва гѡчлю кѡоллары булан бойнундан тутуп бувгѡан.

Оѡлтѡюрюлген арсланкѡапланны Геракл оѡзюню гѡчлю инбашларына салып Немейге гелген, муну Зевсге кѡурбан этген ва оѡзюню бу башлапгѡы игитлигин оѡзлени эки йылда бир болагѡан немей оюнларыны байрамына багѡышлагѡан. Геракл муну Микенге гелтирген, оѡлген арсланкѡапланны гѡргенде кѡоркѡгѡанлыкѡындан пачаны сыпаты кѡачып гетген. Пача шонда Гераклни нечик бир уллу гѡчге ес экенин анлагѡан. Ол, о заманда Гераклге, гѡатта шагѡарны кѡапуларына ювукѡ гелмекни де гери ургѡан. Геракл оѡзюню игитликлерин гѡрсетмеге далиллер гелтиреген заманда пача ону ягѡына ювукѡ гелмек чи кѡайдагѡы затдыр, гѡатта кѡалаларыны терезелеринден гѡаран кѡарай болгѡан.

Гѡчюрген Алимпаша Салаватов

«КЪАРЧЫГЪАНЫ» КЪУРДАШЛАРЫ!

«Къарчыгъаны» къурдашлары, генжелер булан уллулар! Сизге салам-каламлар!

Муна 21-чи асруну, 2021-нчи йылында журналыбызны, «Къарчыгъаны» 1-нчи номерин алдыгъыз! Сююндюгюзю? Бизге де полай сююнч! Уъстевюне «Къарчыгъагъа» 40 йыл битди! Шо янгыз сизин тюгюл, ата-анагъыз булан бирче уллаталарыгъыз, улланаларыгъыз да гиччиден охугъан, сиз охуйгъан ва сююнеген журналыгъыз. Сорап къарагъыз гъали олардан!

Ва ону бу гюнге ерли барлыгъы да шондан гъасил! Наслудан нас-лугъа миллетни ругъ байлыгъы полай тапшурула. Оъзлер неден сююнюп, къоралап, якълап, асырап сакълап бажаргъанын авлетлерине васият эте.

Она шо саялы «Къарчыгъаны» барлыгъы да, болажагъы да сизден гъасил дейгеним. Къумукъланы гъеч бир району да, юрту да, шагъары да ёкъдур «Къарчыгъагъа» язылмайгъан, алмайгъан, охумайгъан. Гъатта ону тизилиши де, безендиривю де сизин ортакъчылыгъыз булан. Шо саялыдыр бир-биревге биз аявлу къурдашларбыз! Энниден сонг да сиз язылып, ону сан янын да, санавянын да тебенлешме къоймажакъгъа инанабыз!

Айрокъда, йылдан йыл оъзлеге оъзден намус салып «Къарчыгъагъа» молундан язылагъанланы

атларын эсгерме сюемен: Магъамматова Рабият Гъажиевна, Уллу Бойнакъны мактабыны завучу, 300-ге ювукъ журналгъа языла. Журналны санавун гетере гъар йыл!

Абдурагъманов Надир-солтан Гъажиевич «Солтан Мутну» атындагъы фондну ёлбашчысы да артда къалмай шо санавларда. Магъачкъалада Алиев Шамиль Юсупович

(ДОСААФ).

Агъачавул мактапны завучу Дайнат Агъаева нечесе йыл яздырагъаны охувчуларын.

Къоркъмаскъаланы мактаплары язылыгъа яшланы гъар йыл къуршай. Санаву артса тюгюл, кемимей. Айрокъда олагъа кёмекчи къолун узатагъан Давудова Зугъра Дадавова бар тура энниден сонг да яшлар журналлар алажакъ.

Къарабудагъгент район ва юртылары. Буйнакск районну юртылары, Хасавюрт шагъар ва юрт мактаплары, Бабаюрт район мактаплары, Къаягент район мактаплары. Атларын айта, яза турсам, дагъы хабарлагъа журналда ер къалмас деп тураман. Гъар йыл язылагъан «Къарчыгъаны» уллулардан да герти къурдашлары бар. «Къарчыгъаны» сююмлю къурдашларына: «Аллагъ сизден рази къалсын!» – деп де айтма сюемен, яшав ёлугъузну Аллагъ тюз этсин! Къумукъ халкъны гъакъ эренлери, гъакъ къызлары бар болугъуз!

Шейит-Ханум

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

1/2021

январь – февраль

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций Республики
Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г. выдан
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Алиев

С. Мамаева

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталибов

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 3,21.

Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 1.03.2021 г.

Тираж 1183 экз.

Заказ № 827.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное

бюджетное учреждение Республики Дагестан

«Редакция республиканских литературных

журналов «Соколёнок»

и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,

на полугодие – 73904.

Цена свободная.